

*Tusen små
framsteg*

*Adam
Gopnik*

ÖVERSÄTTNING CLAES BERNES

fri tanke

Innehåll

Förord 9

Ouvertyr. En lång promenad med en skärpt dotter 19

1. Noshörningsmanifestet: Vad är liberalism? 43

2. Varför högern avskyr liberalismen 105

3. Varför vänstern avskyr liberalismen 169

Final. Tusen små förnuftigheter 239

En sida (eller två) med tack 267

En kort bibliografi 271

En lång promenad med en skärpt dotter

MIN SJUTTONÅRIGA DOTTER Olivia, politiskt medveten och utrustad med en intelligent skepsis mot all fromsint progressivitet, i synnerhet hos sin far, var natten efter det amerikanska presidentvalet i november 2016 så förfärad och oroad över valresultatet att jag lade armen om henne, och tillsammans tog vi under de tidiga morgontimmarna en lång promenad i våra hemkvarter i New York. Jag försökte ingjuta lite hopp hos henne i en svår stund. Jag förklarade att de liberala och humanistiska värderingar som hon hade vuxit upp med inte bara var attityder – verkliga eller föregivna – som utgjorde något slags familjetradition, utan ideal som erfarenheten hade visat vara tillförlitliga och historien hade visat vara giltiga. Jag lugnade henne med att demokratin växte nedifrån och upp, och att så länge det fanns utrymme för gemensamt handlande kunde en enskild dålig ledare inte skada den. Jag visade henne hur de abstrakta och torra och till synes ofruktbara idéer som hon fick lära sig under historielektionerna kunde kopplas samman med den kris som vi nu befann oss i, och hur en del av de idéerna rentav skulle kunna visa oss vägen ut ur den. Hon återvände hem lite rakare i ryggen och med hoppet i viss mån återställt.

Nej, naturligtvis inte. Som varje förälder i varje sådan här situation stakade jag mig och sökte ord utan att finna dem, och det slutade i stället med att vi gick med armarna om varandras axlar. (Jag är kortvuxen, och hon var redan lika lång som jag.) Det jag faktiskt sade var förstås inte alls så övertygat, eller så tydligt, eller så högsyftande – inte ens en medelålders essäist med smak för spetsiga formuleringar lyckades få fram någon aforistisk underfundighet, inte en natt så präglad av splittring som denna. Hon behövde – vi behövde – bara kontakt. (Jag märkte att hon kände sig bättre till mods när hon efter ett tag ofrånkomligen återgick till sin mobil och de fyrverkerier av upprörda känslor som kom från hennes krets av oupphörligt messande vänner.)

Hon var inte förfärad över att ett oppositionsparti hade vunnit valet – hade hon varit det skulle jag inte ha varit särskilt medkännande; maktväxling i en demokrati är lika naturligt som att det regnar. Nej, det hon var förfärad över var det plötsliga uppdykandet i hennes tillvaro av en tölpaktig (och ingalunda av en tillfällighet dessutom rovgirig) auktoritarism som hotade att tillintetgöra de värden hon hade lärt sig respektera. Problemet var inte att hennes eget lag hade förlorat. Det var att demokratins spelregler för första gången i hennes liv – och även i mitt – tycktes vara utsatta för attack.

Under de år som har passerat sedan dess, samtidigt som hon gått ut gymnasiet, har situationen blivit allt mer skrämmande, och den liberala traditionen befinner sig i än större fara. Det handlar inte om överlevnaden för vilket slags »demokrati« som helst – både Iran och Ryssland är ju till namnet demokratier. Det handlar om den *liberala* demokratin, detta magiska förbund mellan fria individer och rättvisa lagar – mellan vars och ens strävan efter lycka och ett opartiskt rättsväsen som behandlar alla lika.

Vart vi än vänder blicken, i Europa likaväl som i Amerika, ser vi patriotism ersättas av nationalism, pluralism av tribalism och objektiv rättvisa av tyranniska infall av autokrater som enbart är ute efter att straffa sina fiender och belöna sina hejdukar. Många av dessa autokrater har kommit till makten på demokratisk väg, men de har sedan hållit sig kvar med illiberala metoder. Den liberala demokratis död förkunnas nu lika övertygat som dess seger kungjordes för bara tjugo år sedan. Hittills har den auktoritära mardrömmen i USA kanske påmint mer om Martin Scorseses *Maffiabröder* än om 1984, men som den förträffliga filmen *The death of Stalin* visade kunde ett auktoritärt styre av värsta slag se ut *precis* som *Maffiabröder* vid makten.

Men var kunde jag hitta ett äkta och oförväget nutida försvar för liberalismen att visa upp för henne? Vad *är* egentligen liberalism? I USA står begreppet ungefär för politiken i Demokratiska partiets mittfåra. För nostalgiker betyder det Barack Obama. För deprimerade nostalgiker kan det betyda Michael Dukakis. (För deprimerade nostalgiker som förlorat allt hopp kan det betyda Michael Dukakis i en stridsvagn.)⁸ I Kanada sitter liberaler som inte räds den etiketten ofta vid makten, men i Storbritannien har de liberala attityderna i stor utsträckning knoppats av till Labourpartiets högerflygel och Konservativa partiets vänsterflygel. Det som kallas liberalism i Frankrike liknar i regel mer det vi i USA kallar libertarianism, medan vår liberalism där oftare kallas republikanism (en republikanism

8 Michael Dukakis var Demokratiska partiets kandidat i det amerikanska presidentvalet 1988. Vid ett PR-arrangemang under valkampanjen provade han på att agera som stridsvagnschef. Avsikten var att han skulle framstå som en trovärdig framtida överbefälhavare, men bilderna av den småväxte Dukakis, iförd en överdimensionerad hjälm och stående i ett stort pansarfordon, väckte i stället allmänt löje. Presidentvalet vanns några veckor senare av republikanen George H.W. Bush.

som naturligtvis inte har något samband med den politik som förs av Republikanska partiet i USA).

Ja, begrepp kan ha olika innebörd vid olika tider och på olika platser. Men oavsett hur liberalismen uppfattas är det ingen som tycker om den. I polemik från högerkanten blandar man samman liberaler med vänsterradikaler (som i själva verket avskyr liberaler minst lika mycket som högerflygeln, något som denna ofta missar). Och på så sätt uppfinnar man ett obefintligt fantasimonster, socialistliberalen.⁹ (Det slår nästan aldrig fel att så snart den figuren dyker upp försvinner all seriös diskussion i dess spår.) För den riktiga vänstern blir liberalen ett annat fantasimonster, den förskräcklige nyliberalen. Om högerpolemikens socialistliberal är en snark, för att låna en gräslig skapelse från Lewis Carrolls lysande versberättelse »Snarkjakten« (där det uppträder två monster, det ena otäckt och det andra än värre, som förföljs av ett egendomligt carrollskt jaktsällskap), då är den nyliberal som förekommer i vänsterns föreställningar en snörvel¹⁰ – en varelse så ohygglig att den knappt går att urskilja eller identifiera.

Såväl den yttersta vänstern som den yttersta högern avskyr nu liksom förr liberaler, till och med mer än vad de avskyr varandra. Vad de har gemensamt – även om de inte vill medge det – är en strävan efter absolut makt. Dogmatiska katoliker har lättare att prata med dogmatiska kommunister än med dem som livet igenom är beredda till kompromisser. Konkurrerande

9 I originaltexten kallad »left-liberal« (vänsterliberal), men i USA har det ordet en radikalare klang än i Sverige. Åtminstone i amerikanska högerkretsar betraktas all liberalism som vänsterinriktad, och särskilt de mer radikala liberalerna betecknas ofta som socialister, oavsett hur de benämner sig själva.

10 I Carrolls originaltext kallad »Boojum«. Ordet »snörvel« kommer från Isabella Nilssons översättning av *Snarkjakten* (Ellerströms, 2014).

absolutismer respekterar varandra mer än vad de respekterar dem som av absolut princip är emot det absoluta.

Liberaler har i sina fienders ihärdiga föreställningar inte bara fel utan är också fega, ryggradslösa. Man säger att de söker mittenpolitiska lösningar på problem som kräver radikala åtgärder, att de försvarar ett oförsvarligt status quo (oavsett om detta status quo påstås gälla statlig inblandning eller den fria marknadens dårskap), att de saknar fasta värderingar att grunda sina argument på, och att de oftast bryter ihop och vrider sina händer i vanmäktig ångest när det blir besvärligt. Lika lite som ateister finns i skyttegravarna förekommer liberaler i barslagsmålen, och det vi har i dag, hävdas det hånfullt, är ett ständigt barslagsmål där man alltså inte kan räkna med att liberaler kastar whiskeyflaskor på skurkarna, oavsett vilka de är. Liberaler är elitister som står utanför det verkliga skeendet; de är samtidigt moralister och livsnjutare. Mitt under pågående barslagsmål ägnar sig liberalen åt att skriva blogginlägg om biologiskt nedbrytbara flaskor, eller kanske snarare åt att försöka arrangera provsmakning av lokalproducerade whiskeysorter.

Vänder man sig till politisk historieskrivning av konventionellt slag får man en mer komplex men på sätt och vis lika oinspirerande bild av den liberala traditionen. Där brukar politiska filosofer verksamma i Europa på 1600- och 1700-talen lyftas fram: Montesquieu och Locke, ibland Hobbes. Stort utrymme brukar ägnas åt liberala idéer som handlar om kontrakt, procedurer och nytta och som anger specifika sociala regler – ungefär som reglerna på kartongen till ett brädspel – eller som försöker slå fast hur största möjliga lycka kan erbjudas till största möjliga antal människor. Liberalismen målas upp som på något sätt fragmenterad och benägen att sätta individer framför gemenskaper och samhällen. Man får läsa om hur beroende liberalismen är av en viss modern, materialistisk

och rentav kapitalistisk föreställning om enskilt företagande, om andligt isolerade individer som till stor del står utanför gemenskaper och traditioner. Robinson Crusoe uppfattas ibland som den ursprunglige liberalen. Ensam på en ö sköter han sina räkenskaper och planerar sin framtid – och för sitt välbefinnande är han beroende av en infödd bärare och tjänare, vilket kanske inte alls är någon tillfällighet.

Inget av detta är nu alldeles missvisande. Men jag tycker inte att det ger någon uttömmande eller ens tillnärmelsevis aktuell bild av den liberala traditionen eller av vad liberalismen betyder för oss eller av vad den kan bli. Det finns en bestämd uppfattning om vad liberal tradition är för något, och den kan vi använda och förstå. Den stämmer faktiskt mycket väl överens med hur vi använder begreppet till vardags – för att beskriva personer och partier som är lika engagerade för reformer som för frihet och som eftersträvar både ökad jämlikhet människor emellan och en allt större tolerans för olikheterna bland dem.

Som essäist har jag skrivit oräkneliga – somliga skulle säga ändlösa – essäer om liberala tänkare och grundare, och jag har inte bara ägnat mig åt de liberala idéerna som sådana utan i fantasin också levt med liberala filosofer, politiker, aktivister och rentav helgon. Min uppfattning om liberalismen har mycket med individer och deras frihet att göra, men ännu mer med par och gemenskaper. Vi kan inte ha någon uppfattning om individuell frihet utan att ha någon idé om de gemensamma värderingar som inkluderar sådan frihet.

Ett perspektiv på liberalismen som inte är alltför snävt inriktat på individer och deras kontrakt utan i stället tar fasta på kärleksfulla relationer och levande värderingar kan ge oss en bättre bild av det liberala tänkandet som det faktiskt har utvecklats än vad en mer ortodox uppfattning förmår göra. Som en ny generation av tänkare har visat är det en myt att

liberalismen är fixerad vid individualism och att den saknar välutvecklade föreställningar om gemensamma livsöden och värderingar. Adam Smith har visserligen numera tagits i anspråk av konservativa tankesmedjor och avbildas till och med på konservativa slipsar – Milton Friedman bar alltid en sådan – men han tänkte i själva verket mer på städer och hur de kan skapa känslor av gemenskap än på individer och hur de sätter pris på varor.

Den store franske 1700-talsfilosofen Voltaire, upplysningstidens vise man, vars strama, självbelåtna leende är en symbol för förnuftet, är avgjort problematisk som förespråkare för liberal demokrati i vår mening – men han förblir trots det ett slags förkämpe eftersom han riskerade sitt liv och välbefinnande för en serie humana reformer, i synnerhet genom sina protester mot den kungliga sedvänjan att klä av människor nakna och slita lemmarna av dem eller att använda slägga för att inför publik slå sönder varje ben i kroppen på dem. Varhelst det uppstår en rörelse för en human reform finns alltid en liberal med på ett hörn. Många framstående rörelser av det slaget – exempelvis motståndet mot slaveriet – har blivit omhuldade också av kyrkorna. Men i varje sådant fall har det funnits andra gudfruktiga människor som med samma kraft har talat för den motsatta ståndpunkten. Den store Frederick Douglass, en sann kristen, var rasande över att långt fler präster argumenterade *för* slaveriet än emot. Skillnaden var att på Douglass sida, den rätta sidan, lurade i allmänhet en och annan sekulär, liberal politiker. (Kombinationen av kristen fromhet och liberala principer har historiskt sett visat sig kunna bli synnerligen slagkraftig, något som ingendera grupperingen borde glömma, fastän båda ofta gör det.)